

ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Jonzoqova Sayyora Anvarovna
GulDU o'qituvchisi
jonzoqova88@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar faoliyat jarayonlarining o'ziga xos jihatlari, atrofdagilarga bo'lgan munosabatlari, kar bolalarning faoliyat turlari va shu faoliyat turlarida o'zlarini qanday namoyon etishlari, zaif eshituvchi bolalarning faoliyat jarayonlarida kuzatiladigan muammolar haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Eshitishdagi nuqsonlar, kar bolalar faoliyat turlari, predmetli faoliyat, o'yin faoliyati, sujetli-rolli o'yinlar, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar o'quv faoliyati.

ОСОБЕННОСТИ ДЕТЕЙ С ДЕФЕКТАМИ СЛУХА

Аннотация: В данной статье говорится об особенностях процессов деятельности детей с нарушением слуха, их взаимоотношениях с окружающими, видах деятельности глухих детей и о том, как они проявляются в этих видах деятельности, проблемах, наблюдаемых в процессах деятельности слухо-ослабленные дети.

Ключевые слова: Нарушения слуха, виды деятельности глухих детей, предметная деятельность, игровая деятельность, ролевые игры, образовательная деятельность детей с нарушениями слуха.

SPECIAL CHARACTERISTICS OF CHILDREN WITH HEARING DEFECTS

Abstract: This article talks about the specific aspects of the activity processes of children with hearing impairment, their relationship with others, the types of activities of deaf children and how they manifest themselves in these types of activities, the problems observed in the activity processes of hearing-impaired children.

Key words: Hearing impairments, types of activities of deaf children, subject activities, game activities, role-playing games, educational activities of children with hearing impairments.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar faoliyatida uning atrofdagi kishilarga faol munosabati namoyon bo'ladi. Faoliyat ixtiyoriy harakatlar vositasida amalga oshuvchi holatlardan tashkil topadi. Inson o'z harakatlarini sezgi hamda idrok asosida nazorat qiladi. Shu sababdan ham normal rivojlanuvchi bolada harakat nazoratida katta rol eshitishga beriladi. Tovushlar, ovozlarni qabul qilib bola harakatlarini bir ritmliligi, yaxlitligini nazorat qiladi. Bunday jarayonda eshituv hamda ko'ruv sezgisidan tashqari kinestetik sezgi-idrok muhim ahamiyat kasb etadi.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bola o'z faoliyati, harakatlari eshituv nazorati yo'qligi sababli aniq bo'lmaydi. Kar bola hayotida eshituvchi ma'lum darajada bosuvchi taktil-vibratsion sezgi rivojlanib boradi. Bola vibratsiyalarga ko'ra atrofdagi olam haqida, dunyo haqida bilimga ega bo'la boshlaydi. Shunday qilib, taktil-vibratsion nazoratga ko'ruv nazorat qo'shiladi. Bu kar bolaga o'z kinestetik sezgilarini to'liq anglashga yordam beradi. Kar o'quvchilar oldiga qo'yilgan maqsad hamda uni amalga oshirish yo'llarini moslashtirishga qiynaladilar. Ular maqsadga yetishish sharoit va talablari mos tahlil qilishga qiynaladilar, faoliyatni amalga oshirish rejasiga ega bo'lmaydilar. To'siq va qiyinchilikka duch kelganda eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar ularni bartaraf etishga harakat qilmaydilar. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar ayrim faoliyat turlarini faqat o'qituvchi ko'rsatmasi yoki taqlid asosida amalga oshiradilar, negaki ular mustaqil harakatlarning ketma-ketligini aniqlay olmaydilar. Shuningdek, amaliy ishlarda master faoliyatini kuzatib, kar bola uning harakatlarini ketma-ketlikda bajara olmaydi. Faoliyatning to'liq maqsadga qaratilmaganligi tanqidiy yondashuvning yuzaga kelmasligiga olib keladi. Kar o'quvchilarning ta'lim-tarbiyasida ularda ko'ruv, taktil-vibratsion bilan kinestetik nazoratni shakllantirish talab etiladi. Bunday nazorat jismoniy tarbiya, mehnat hamda rasm darslarida shakllantiriladi. Kar o'quvchilar faoliyatini nazorat etib, o'qituvchi bolalarga o'z faoliyatini anglashni, ishning har bosqichida maqsad va usullarni moslashtirishni o'rgatadi. Kar o'quvchilarni o'z faoliyatini rejalashtirish hamda o'zini nazorat etishga o'rgatish juda muhimdir.

Kar bolaning predmet faoliyati. Inson faoliyatining asosiy turi mehnatdir. Mehnat faoliyatning individual rivojlanishida boshqa faoliyat turlari tasniflanadi: predmetli, o'yin va o'quv faoliyati. Ishdan uch yilgacha bolaning asosiy faoliyati predmet faoliyat sanaladi. Hayotining 1-yilida bola qo'l harakatlarini anglaydi, predmetlar bilan takroriy harakat bajaradi. Eshituvchi bolaning ruhiy jarayonlarini shakllantirish, uning shaxsini rivojlantirish predmetli faoliyat asosida amalga oshadi, bunda nutqni rivojlantirish muhim o'rin tutadi. Predmetlar bilan harakat kattalar boshchiligida, ular nazorati bilan amalga oshadi. Bu dastlabki kichik miqdordagi harakatlar bo'ladi. [3]

Kar bolalarning o'yin faoliyati. Maktabgacha yoshdagi kar bolalarning asosiy faoliyati (3—7 yosh) o'yin faoliyati hisoblanadi. O'yinning harakatli, didaktik va sujetli-rolli turlari tasniflanadi. Sujetli-rolli o'yin jarayonida eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar o'zlariga berilgan rollar asosida katta odamlar hayoti, ularning faoliyati hamda o'zaro munosabatini ifodalaydi. O'yin davomida atrof-olam haqidagi tasavvur aniqlanadi, chuqurlashadi, ularning bilimi kengayadi, qiziqishlari shakllanadi (hayvonlar, kitob, mehnat faoliyatiga qiziqish). O'yin jarayonida bolalar ijtimoiy xulq qoidalarini egallaydilar. Sujetli-rolli o'yin jarayonida bola dunyo bilan ijtimoiy tajribani anglaydi. Sujetli-rolli o'yin bolaning o'rganish vositasi sanaladi, shuningdek, uyida bola o'z xususiyatlari imkoniyatini ochib beradi. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar normal eshituvchi bola singari barcha o'yin turlarini sevib o'ynaydi. Sujetli-rolli o'yinlar eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan sog'lom bolalarda o'xshash xususiyatlarga ega bo'ladi. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar sujetli-rolli o'yinda kattalar faoliyati hamda o'zaro munosabati aks etadi. Bu

jarayonda eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar o'ynaydi. Dunyoqarashni, dunyoni idrok etishni nutqiy muloqot chegaralanganligi sababli o'ziga xos bo'lgani uchun ularning sujetli-rolli o'yin faoliyati eshituvchi bolalarning o'yin faoliyatidan farq qiladi. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar o'yinlari normal eshituvchi bolalarga nisbatan predmet protsessual darajada to'xtab turadi va juda sodda ko'rinishda bo'ladi. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar o'yinida haddan ortiq detalizatsiya, predmet harakatlarini pedaktimi kuzatiladi. Oila o'yinida «Bolani cho'miltirish»da sovuq suvni iliq suv bilan almashtirishni, «Kir yuvish»da tog'oraga suv olishni esdan chiqaradilar. Ba'zida butun o'yin jarayoni biror harakatni amalga oshirishga qaratiladi. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar butun o'yin jarayonida ma'lum sharoitning ayrim xususiyatlarini ko'rsatadilar. Ijodiy o'yinga kirishmasdan eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar kattalar harakatiga taqlid qiladilar. Masalan, «Bog'cha» yoki «Shifoxona» o'yinida bog'cha opa yoki doktorning rolini o'ynovchi bolani bog'cha opasi yoki doktor opasi ismi bilan nomlaydi (bog'cha opa rolini o'g'il bola o'ynasa ham uni bog'cha opasining ismi bilan chaqiradilar). Bunda bola o'zi o'ynayotgan rolining tashqi xususiyatlarini namoyon qilishga harakat qiladi. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar o'yinida harakatlar stereotipligi tendensiyasini kuzatish mumkin. Bolalar mexanik tarzda bir xil harakatlarni takrorlaydilar. Bitta bola qandaydir harakatni bajarsa, boshqalar aynan shuni takrorlaydi. Boshqa bolaga taqlid qilib, kar bola o'zidan hech qanday harakat qo'shmaydi. Katta maktabgacha yoshdagi bolalar ham taqlid elementidan xoli bo'lmaydilar. O'yinning xarakterli xususiyatlaridan biri hayotda qo'llaniladigan predmetni boshqa maqsadda qo'llashdir. Masalan, qalam — termometr, kubik — dazmol o'rnida ishlatilishi mumkin. Predmetlarni o'yin jarayonida qo'llashda sog'lom bolalar uning yangi nomini qo'llashadi. Harakatlarni o'yinda almashtirish bolalar nutqining rivojlanishi va shakllanishi bilan bog'liqdir. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar nutqi rivojlanmasligi sababli o'yin o'ziga xos ko'rinishga ega bo'ladi. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar predmetlarni almashtirishda qiyinchiliklarga uchraydilar. Kattalar qalamni qoshiq yoki kubikni dazmol o'rnida qo'llashni aytsalar va bola buni amalga oshirsa, bu uni qalam bilan ovqat yeyishi va kubik bilan dazmol qilishni boshlaydi degani emas. Kar bola ko'p holatlarda kattalar tomonidan aytilgan predmet nomini nomlamaydilar, predmetning xususiyatlarini bevosita idrok etadilar. [2]

Dunyoni idrok etishning chegaralanganligi eshituvchi idroki va izchilligi yo'qligi, nutqiy muloqotning chegaralanganligi sababli kambag'al bo'ladi. Eshituv tasavvurlari yo'qligi ko'ruv idroki bilan to'ldirilmaydi, ko'ruv idroki atrof-olam haqida to'liq bilimni bermaydi. Nutqni kech egallash tafakkur bilan tasavvurning rivojlanishida orqada qolishga sabab bo'ladi. Nutqiy rivojlanishdan orqada qolish tasavvur qilinayotgan o'yin sharoitini idrok etishni sekinlashtiradi. Sujetli-rolli o'yin jarayonida umumiy va nutqiy rivojlanish darajasiga ko'ra murakkablashadi. Ular oddiy predmet harakatidan inson o'zaro munosabat va sezgilarini tasvirlashga o'tadilar. Uning faoliyati pedagogik rahbarlikga bog'liq bo'ladi. Maxsus ta'lim jarayonida o'yin faoliyati o'zgaradi va turli mazmunga ega sujetli-rolli o'yinlar yuzaga keladi. Sujetli-rolli o'yinlar maktab yoshida ham saqlanib qoladi. O'quvchilarda turli qoidalarga ega intellektual o'yinlar katta o'ringa ega. Ba'zi o'yin usullari o'quvchilar o'quv faoliyatining asosiy qismi sanaladi.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar o'quv faoliyati. O'qish, o'quv faoliyati o'sib kelayotgan insonni mustaqil amaliy faoliyatga tayyorlaydi. Ta'lim ikki tomonlama jarayonni ko'zda tutadi: bilim berish va egallash. Bilim egallash o'qituvchi rahbarligida amalga oshadi va o'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirishga qaratiladi. Kar bolalarni o'qitishda o'quv faoliyati va o'quv qiziqishlarini tarbiyalash katta kuch-quvvat talab qiladi, xususan kar bolada ta'lim olishning tor, chegaralangan motivlari bo'ladi. Bolalar faqat ota-onasini xafa qilmaslik uchun sinfda obro'ga ega bo'lish, o'qituvchidan maqtov eshitish uchun ta'lim oladilar. Asta-sekin eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar o'quv faoliyati mazmun va maqsadga muvofiqlik aksini oladi. Bu jarayonda bilim asosida nimalarga erishish mumkinligini namuna asosida ko'rsatish yaxshi natija beradi. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar o'quv faoliyatining asosiy nuqsonlaridan biri — ular o'z oldiga qo'yilgan maqsadni anglay olmaydilar, mustaqil ishlash malakasiga ega bo'maydilar. Ta'lim o'quvchilarni mustaqil ta'limga tayyorlaydi. Maktab yoshida kar o'quvchilar xilma-xil faoliyat turiga ega bo'ladilar, ular navbatchilik qiladilar, to'garaklarga qatnashadilar, bog'larda ishlaydilar. Psixologik tadqiqotlarda aniqlanishicha, kar bola yuqori maktab yoshigacha yagona tajriba, bilim va ommaviy malaka shakllanishida katta qiyinchiliklar yuzaga keladi. [4]

Umaman olganda, eshitishida nuqsoni bor bo'lgan bolalar, zaif eshituvchi yoki kar bolalar faoliyatlari turlicha va o'ziga xos jarayonlardir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Berdiyev G. Boshlang'ich sinflarda shaxslararo munosabatdagi kamchiliklar va ularni bartaraf etish. — Toshkent, 1995.
2. Davletshin M.G., To'ychi.yeva S.M. Umumiy psixologiya. — Toshkent, 2002 [2.114-b]
3. G'oziyev E.G \ Umumiy psixologiya: darslik. 1, 2- kitob. — T., 2002. [3.79-b] <http://library.navoiyuni.uz/files/g%E2%80%98oziyev%20e.%20umumiy%20psixologiya.%201-kitob.pdf>
4. L.R.Mo'minova. Sh.M.Amirsaidova – Maxsus psixologiya — O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. — Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2013. - 272 b. [4.119-b] <https://jdpu.uz/wp-content/uploads/2021/02/Maxsus-psixologiya.pdf>